

فهرست دستنوشته های استاد علی خاقانی

(نسخه شماره ۳۰۰ کتابخانه فاتیح استانبول)

امیرالله شجاعی *

چکیده

شرح حال شیخ علی خاقانی دانشور شیعه عراقی (۱۳۳۰ - ۱۳۹۹ ق) و معرفی آثار او که عمدتاً شرح حال شاعران عراقی و تحقیق دیوان شعری برخی از آنها است، نیمی از این مقاله است. آثار او در حوزه کتاب شناسی و نسخه شناسی که برخی تا کنون چاپ نشده، نیز در این مقاله معرفی شده است. آنگاه فهرست دست نوشته ها و استنساخ های او که به ۸۵ نسخه می رسد، بر اساس گزارش خودش در کتاب شعراء الغری، به ترتیب الفبای عنوان آمده است.

کلیدواژه ها

خاقانی، علی؛ عالمان شیعه - عراق؛ عالمان عراق - قرن چهاردهم؛ شاعران عراق - شرح حال؛ شاعران عراق - دیوان؛ نسخه های خطی - فهرست؛ شعراء الغری (کتاب).

* پژوهشگر حوزوی در عرصه کتابشناسی و نسخه شناسی

استاد علی خاقانی از بزرگترین تاریخ نگاران، ادیبان، روزنامه نگاران و نسخه شناسان معاصر عراق می باشد.

نام او علی بن عبد علی بن علی بن موسی آل عزّوز الفتلاوی معروف به خاقانی می باشد. ایشان در ۱۵ شعبان سال ۱۳۳۰ قمری در یک خاندان ریشه دار علمی و فرهنگی در نجف اشرف بدنیا آمد و در همان جا رشد کرد، مقدمات علمی از ادبیات و علوم شرعی را از اساتیدی مثل شیخ محسن جصانی و شیخ ناجی خمّیس و شیخ محمد طاهر خاقانی و اصول فقه را از شیخ عباس مظفر و سیدحسن حکیم و شیخ محمدجواد جزائری و فقه را در نزد سید حمود حلی و سید محمد علی صائغ فرا گرفت.

دروس خارج و عالی حوزه را نیز از علامه شیخ محمد حسین کاشف الغطاء اخذ کرد و از علامه شیخ آقا بزرگ طهرانی نیز اجازه دریافت کرد.

در ۳۵ سالگی یعنی در ۱۳۶۵ قمری روزنامه نگاری را آغاز کرد و مجله ای بنام «بیان» را از ۱۹۴۶ تا ۱۹۵۱ میلادی منتشر کرد که مورد استقبال زیادی واقع گردید، مقالات وی در این مجله و همچنین در سایر مجلات و روزنامه های عراقی منتشر گردید. وی مورخ و تاریخدانی جامع بود که به مناطق و کشورهای زیادی برای دستیابی به اطلاعات کتابخانه های آنها مسافرت کرد و در بسیاری از انجمن های ادبی و فرهنگی در نجف شرکت فعال داشت.

سرانجام به بغداد رفته و در آنجا ساکن گردید و کتابخانه مهمی را در آنجا تأسیس کرد که محل اجتماع بزرگان علم و ادب در این شهر بود و فعالیت های فرهنگی خود را تا آخر عمر ادامه داد و نقش بسیاری در تأسیس اتحادیه روزنامه نگاران و انجمن های فرهنگی عراق داشت.

وی جزء اولین مدافعین حقوق زنان در روزنامه های عراقی و جزء حامیان جدی فرهنگ بومی عراقی محسوب می گردید و در این راه نشان های فرهنگی مختلفی را دریافت کرد، از جمله آنها نشان فرهنگی کانادا به سال ۱۹۵۸ میلادی و نشان فرهنگی شاعر عراقی «معروف رصافی» به سال ۱۹۶۰ میلادی.

وی سرانجام در سال ۱۳۹۹ ق/ ۱۹۷۹ م وفات نمود.

این محقق بزرگ با همتی سترگ توانست بسیاری از شاعران عراقی را با تحقیقی میدانی و گسترده و با دسترسی به منابع شفاهی و کتبی معتبر، گردآوری کند و کاری که می‌بایست توسط یک موسسه یا سازمان انجام گیرد، با همت مخلصانه به تنهایی انجام داد. او در این کار با بررسی زندگینامه شاعر و نقاط حساس و مهم زندگی وی و ارائه نمونه ای از شعر وی، اثری بی‌بدیل را به یادگار گذاشت و بدرستی از سوی بعضی به لقب «یاقوت عراق» دست یافت. از ویژگی های آثار وی، وسعت تتبع و جستجو، تحقیق میدانی و چهره به چهره و شجاعت نقد و قدرت ادبی می‌باشد.^۱

آثار علمی و تحقیقاتی ایشان عبارت اند از:

- ۱- أبطال القرون الهجرية، در ۳ جزء که در آن علمای مشهور ۱۴ قرن اخیر را گردآوری کرده است.
- ۲- تحقیق کتاب اخبار الحمقى و المغفلين از ابن جوزی، چاپ شده در بغداد و به سال ۱۹۶۷ میلادی.
- ۳- الأدب المنسی یا أدب العراق فی القرون المظلمة، در ۳ جزء که دربرگیرنده ۱۳۴ ترجمه و زندگینامه شعرای قدیم و جدید عراقی که گمنام مانده اند، می‌باشد.
- ۴- تاریخ الصحافة فی النجف، چاپ شده در بغداد به سال ۱۹۶۹ میلادی.
- ۵- دليل الآثار المخطوطة فی العراق، در ۴ جزء. که در ۲۷ موضوع آن را تقسیم بندی کرده است. وی بخاطر این کتاب مسافرت های بسیاری را به کشورهای مختلف مثل سوریه، ترکیه و ایران انجام داد.

۱ برای بررسی بیشتر در زندگینامه و آثار استاد خاقانی می‌توانید به این مصادر مراجعه فرمایید: معجم المؤلفين و الكتاب العراقيين ۳۹۰/۵، معجم المؤلفين العراقيين ۴۱۸/۲ - ۴۱۹، موسوعة أعلام العراق فی القرن العشرين ۱۴۴/۱، معجم رجال الفكر و الأدب فی النجف ۴۷۱/۲ - ۴۷۲، المنتخب من أعلام الفكر و الأدب: ۳۲۹، معجم مورخی الشيعة ۶۰۹/۱ - ۶۱۱، شعراء الغربی (از خود مولف) ۴۹۲/۱۲ - ۴۹۳، فهرس الذريعة ۱۵۵۳/۲، الذريعة ۴۰۲/۲ و ۲۵۶/۸، ۲۶۵ و ۵۶/۹، ۱۳۲، ۲۴۸، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۶۸، ۲۶۹، ۳۴۲، ۳۶۸، ۵۸۷، ۷۵۲، ۸۹۴، ۹۷۶، ۹۷۸، ۹۸۴، ۱۰۳۱، ۱۰۵۴، ۱۰۶۷، ۱۱۲۱ و ۱۰۵/۱۰ و ۱۳۶ و ۲۷۸/۱۱ و ۲۹۳، و ۲۲۳/۱۳ و ۱۱۷/۱۴ و ۱۹۴، ۱۹۳، ۱۶۵/۱۷ و ۱۶۵/۱۹ و ۵۳/۱۹ و ۵۸/۲۵ و ۱۲۵ و ۱۱/۲۶، ۳۵، معجم المطبوعات النجفية: ۱۷۳ - ۱۷۴، ۱۷۵، ۲۲۳، جمع پريشان ۵۴۹/۲ - ۵۵۱.

- ۶- شاعر الشعب محمد صالح بحر العلوم.
- ۷- شاعرات في ثورة العشرين، بغداد، مطبعة التضامن، ۱۹۷۱ م، ۳۲ ص.
- ۸- شعراء الأسرة المالكة، دو جلد در تاريخ عراق و شعراى خاندان حسنى در ۱۰۰۰ صفحه.
- ۹- شعراء البصرة، ۳ جلد.
- ۱۰- شعراء بغداد، ۲۵ جلد که از اواسط دهه ۶۰ میلادی به چاپ رسیده است.
- ۱۱- شعراء الحلة، ۵ جلد چاپ شده به سال ۱۳۷۰ ق/۱۹۵۱ م و ۱۹۵۴ میلادی.
- ۱۲- شعراء الغرّی، ۱۲ جلد، که در نجف مطبعة الحیدریه به سال ۱۳۷۳ ق/۱۹۵۴ میلادی چاپ و در قم توسط کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، به سال ۱۴۰۸ ق چاپ افست گردید. این کتاب را محسن عقیل تلخیص کرده و به نام الکوکب الدرّی فی شعراء الغرّی در بیروت، نشر دار المحجّة البيضاء، به سال ۱۴۲۲ ق در ۸۳۹ صفحه به چاپ رسانده است.
- ۱۳- شعراء كربلا یا الحائریات، در ۲ جلد.
- ۱۴- شعراء الموصل، در ۴ جلد.
- ۱۵- شعراء واسط، در چند جلد.
- ۱۶- العلامة الصادق الهندی فی ذکراه الاولى.
- ۱۷- فنون الأدب الشعبي، ۱۲ جزء، بغداد، ۱۳۸۶ ق.
- ۱۸- مخطوطات المكتبة العباسية فی البصرة، در ۲ جزء.
- ۱۹- تحقیق و مقدمه کتاب «مشاهداتی فی الثورة العراقية» از محمد علی کمال الدین، چاپ شده به سال ۱۹۶۹ میلادی در بغداد.
- ۲۰- وفيات الرجال یا حوادث السنین، ۱۴ جزء که به ترتیب سالهای هجری قمری نگاشته شده است از سال اول هجری تا سال ۱۳۶۵ قمری و در هر سال فوت شدگان آن سال را نوشته است.
- ۲۱- منتخبات الابوذیات الحسينية الكبرى، چاپ شده.
- ۲۲- منتخبات الابوذیات الكبرى فی الغزل و النسیب، چاپ شده.

۲۳- تحقیق کتاب استقصاء النظر از علامه حلی، چاپ شده در نجف، مطبعه الراعی به سال ۱۳۵۴ ق، ۱۰۹ + ۴ ص.

۲۴- تحقیق دیوان «صالح التیمی»، چاپ شده در نجف، مطبعه الزهراء به سال ۱۳۶۷ ق در ۱۸۰ ص.

۲۵- تحقیق کتاب «نهاية الأرب» قلقشندی، چاپ شده است.

۲۶- ثمرة العارفين فی سيرة العلماء الربانيين، اولین کتابی است که به سال ۱۳۴۷ قمری به نگارش در آورده و بسیار به آن دل بسته بود.

۲۷- وحی البیان، مجموعه ای از مباحث علمی و دینی و سیاسی و اجتماعی که به صورت مقاله نوشته یا منتشر کرده یا به شکل سخنرانی بیان شده است، که بسیاری از این مقالات در مجله های «العزی» و «البیان» و «الاستقلال» و «العراق» و «الیقضة» و «الطریق» به چاپ رسیده است.

۲۸- آراء حرّة، که نظرات علمی سیاسی اجتماعی خود را در آن بیان داشته و اکثر آن در مجله «البیان» به چاپ رسیده است.

۲۹- موشحات منسیة، بحثی تاریخی در ادبیات عرب از شاعران مختلف، که تاکنون به چاپ نرسیده است.

۳۰- البنود و تاریخ ظهورها فی الأدب العربی.

۳۱- رأیت فی المنام.

۳۲- شعراء الحسین × یا أدب الطف، که در آن صدها شاعر حسینی را در ضمن ۴ جلد بزرگ معرفی کرده است.

۳۳- رحلتی الی الخلیج، سفرنامه وی در سال ۱۳۷۱ قمری به کشورهای حوزه خلیج فارس به ویژه بحرین و کویت و ملاقاتهای وی با سران و بزرگان آن کشورها.

۳۴- تاریخ البحرین قدیماً و حدیثاً، در ۲ جزء.

۳۵- الکویت: ماضیها و حاضرها.

۳۶- التحقیق و تقدیم رسائل الثعالبی أو نثر النظم و حل العقد از ابی منصور عبد الملک الثعالبی (و ۴۲۹ ق) بغداد، مکتبه دار البیان، ۱۹۷۲ م، ۵۸ ص.

- ۳۷- تحقیق دیوان سید عبد المطلب الحلی.
- ۳۸- عقود حیاتی.
- ۳۹- تحقیق دیوان الشیخ محمد علی الاعسم.
- ۴۰- تحقیق دیوان الشیخ عبد الحسین الاعسم.
- ۴۱- تحقیق دیوان الشیخ عبد الحسین محیی الدین.
- ۴۲- تحقیق دیوان الشیخ عباس الملاعلی.
- ۴۳- تحقیق دیوان الشیخ محمد رضا النحوی چاپ شده در مطبعه حیدریه نجف به سال ۱۳۷۲ قمری.
- ۴۴- جولة فی الافطار الاسلامیة.
- ۴۵- النجف بالأمس و الیوم.
- ۴۶- تحقیق و شرح دیوان سید حیدر الحلی، ۲ جلد، چاپ شده در بغداد، ۱۹۸۵ م (چاپ جدید) و در نجف، مطبعة الحیدریه به سال ۱۳۶۹ ق/ ۱۹۵۰ م در ۳۱۹ ص.

آثار استاد خاقانی در حوزه فهرستنگاری

استاد خاقانی در حوزه فهرستنگاری و تدوین نسخه های خطی، دو اثر مهم بوجود آورده است:

الف) یکی از آنها که تاکنون به چاپ نرسیده است و زحمت زیادی برای تهیه آن متحمل گردیده، راهنمای نسخه های خطی موجود در عراق می باشد که با نام دلیل الآثار المنخطوة فی العراق در ۴ جلد ضخیم و در ذیل ۲۷ موضوع گردآوری شده است:

- ۱- التراجم و الرجال
- ۲- التاريخ
- ۳- الأدب و الشعر
- ۴- التجوید
- ۵- الحکمة و الکلام
- ۶- المنطق

- ۷- الحدیث و الاخبار
- ۸- الأنساب
- ۹- الرياضیات
- ۱۰- الهيئة و الفلك
- ۱۱- الهندسة
- ۱۲- الطب
- ۱۳- الجغرافية
- ۱۴- النحو و الصرف
- ۱۵- علوم البلاغة
- ۱۶- الدلائل و المسائل
- ۱۷- المراسلات و المناظرات
- ۱۸- تاريخ الاديان
- ۱۹- الادعية
- ۲۰- الكتب المقدسة
- ۲۱- الفقه الاسلامی
- ۲۲- اصول الفقه
- ۲۳- الاخلاق
- ۲۴- النقود و الردود
- ۲۵- المتنوعات
- ۲۶- التفسير
- ۲۷- اللغة

ب) دومین اثر استاد، در حوزه فهرستنگاری و توصیف نسخه های خطی، کتاب مخطوطات المكتبة العباسية فی البصرة می باشد، این اثر با تلاش بی وقفه ایشان در بیش از دو ماه گشت و گذار در بصره و نواحی آن، در ۳۲۲ صفحه تهیه گردید و دو بخش از آن به چاپ رسید.

کمال یوسف الحوت با استناد به این فهرست، استدراکات و اضافاتی به آن ملحق کرده و با نام *مخطوطات المكتبة العباسية في البصرة*، در بیروت، توسط انتشارات عالم الکتب و به سال ۱۴۰۷ ق به چاپ رسانده است. وی غیر از ترتیب فهرست خاقانی، بعضی از نقائص و اشتباهات آن را نیز برطرف کرده و در آخر آن فهرست اسامی مولفین و کتابها را اضافه نموده است.^۱

فهرست دست نوشته های استاد خاقانی

غیر از این دو اثر یاد شده، که در حوزه نسخه شناسی و فهرستنگاری دست نوشته های خطی در عراق می باشد، استاد خاقانی به دلیل علاقه و ذوق شخصی، موفق به گردآوری تعدادی از دست نوشته ها گردید و بعض دیگر را خود با خط خود استنساخ کرده، مجموعه ای از استنساخات خود و دیگران را فراهم آورد. وی در شرح حال خود که در جلد آخر کتابش *شعراء الغری*، ذکر شده، در تشریح علت گردآوری چنین مجموعه با ارزشی می نویسد:

«بعد از آنکه کتاب حاشیه ملا عبد الله در منطق را خواندم، فهمیدم که انسانی که میخواهد برای خود موقعیتی در محیط های علمی باز کند، می بایست دارای ویژگی برجسته ای در میان همگنان خود باشد، از این جهت به نوشتن مجموعه ای از کتابهای کمیاب خطی روی آوردم و این کار بین سالهای ۱۳۴۶ ق تا ۱۳۷۶ ق (به مدت بیست سال) صورت پذیرفت، چنانچه تاریخ های نسخه ها را در آخر آنها ثبت کرده ام».^۲

نکاتی راجع به دستنوشته های ایشان

- ۱- در کتاب *شعراء الغری*، ۸۶ نسخه، شماره خورده است، در صورتی که ۸۵ نسخه صحیح است، چرا که شماره ۷۶ در فهرست ایشان اشتبهاً جا افتاده است.
- ۲- برخی از نسخه ها را ایشان دوبار و بعضی را سه بار استنساخ کرده است. (مثل شماره های ۲۱ و ۲۴ و ۲۹ و ۴۵ و ۷۱ و ۷۷)
- ۳- برخی از نسخه ها از روی نسخه اصلی یا نسخه نادر کتابت شده و از این جهت دارای ارزش فرهنگی فراوانی است. (مثل شماره ۲۶ و ۳۳ و ۴۰ و ۶۸)

۱ مقدمه *مخطوطات المكتبة العباسية في البصرة*، ص ۵-۶
۲ همان، ج ۱۲، ص ۵۰۷

۴- بر بعضی نسخه ها، مقدمه ای در شرح حال مولف و کتاب نوشته است و حتی آن را مرتب کرده و گاه حاشیه یا شرحی بر توضیح مقاصد آن نوشته و در مواردی به مقابله نسخه هم پرداخته است. (مثل شماره ۲۸، ۳۱، ۸۱، ۸۴)

۵- برخی از نسخه ها منحصر بفرد و نادرند، که به ادعای ایشان، که خود نسخه شناس ماهر و مجموعه داری صاحبنام بودند، نسخه ای جز نسخه اصل وی از آن موجود نمی باشد (مثل نسخه شماره ۲۹ و ۴۰)

۶- گاه بواسطه عاریه گرفتن نسخه اش از طرف برخی از علماء و عدم رجوع آن، مجبور شده است نسخه دیگری را کتابت کند (شماره ۴۰)

۷- یکی از نسخه هایش را که خود کتابت کرده، به مستشرق آلمانی «هلموت ریتز»، برای چاپ داده است. (شماره ۴۵)

۸- چاپ بعضی کتابها براساس نسخه ایشان صورت گرفته است. (مثل نسخه شماره ۶۳)

۹- متأسفانه از سرنوشت نسخه های ایشان، جز اندکی که در حاشیه متذکر شده ایم اطلاعی در دست نداریم و بالطبع یا باید نزد وارثان ایشان باشد یا در کتابخانه های مختلف عراق پراکنده شده باشد.

۱۰- بعضی از نسخه ها را از وی دزدیده اند. (نسخه ۲۴)

برای سهولت بیشتر، فهرست ایشان براساس ترتیب الفبائی قرارداد شده است.

(۱)

الإبانة عن مذهب اهل العدل بحجج القرآن و العقل

تالیف الوزير کافی الکفاة، اسماعیل بن أبی الحسن عباد الدیلمی القزوینی الشهید

بالصاحب المتوفی ۳۸۵ هـ

فرغت من کتابته عام ۱۳۵۴ هـ

(۲)

إجازة الشهيد الثاني إلى والد الشيخ البهائي

فرغت منها عام ۱۳۵۳ هـ، وفي هذه الإجازة عرض لمختلف الاعلام.

(٣)

إجازة محمد الأشعري إلى ابن الامام الغزالي
مبسطة توقفك على أسماء أعلام الرواة و المحققين، فرغتُ منها عام ١٣٥٣ هـ.

(٤)

استقصاء النظر في البحث عن القضاء و القدر
للعلامة الحلبي الحسن بن المطهر المتوفى ٧٢٦ هـ.
نشرته مرتين عام ١٣٥٤، مستقلاً و ضمن كتاب انقاذ البشر للمرتضى.

(٥)

احكام النساء

للشيخ المفيد [محمد بن محمد بن النعمان].

(٦)

اصل زيد الزراد

و فيه تقف على أخذ الحكم من الإمام مباشرة.

(٧)

اصل علاء بن رزين

برواية محمد بن مسلم عن الامام الصادق ×. فرغتُ منه عام ١٣٥٥ هـ.

(٨)

الأشراف

تأليف الشيخ المفيد [محمد محمد بن النعمان].

(٩)

الافصح في اثبات امامة امير المؤمنين ×

للشيخ المفيد [محمد بن محمد بن النعمان]

فرغتُ منه عام ١٣٥٥ هـ، نشرته المطبعة الحيدرية مرتين.

ميراث

فصلنامه تخصصي كتابخانه‌ای و نسخه‌شناسي
سال بیست و هشتم | شماره ٩٩ | بهار ١٣٩٩

(١٠)

الإعلام فيما اتفقت عليه الامامية و اختلف عنه العامة في الفقه الاسلامي
تأليف الشيخ المفيد [محمد بن محمد بن النعمان].

(١١)

الزام النواصب بامامة علي بن أبي طالب ×
ينسب للشيخ مفتح الصميري
وقد طبع قديماً على الحجر بايران و فقد.

(١٢)

انقاذ البشر

[للسيد المرتضى علي بن حسين]

عنيث بنشره و تصحيحه و التعليق عليه عام ١٣٥٤ هـ.

(١٣)

ايقاظ الراقدين^١

مجهول المؤلف

تضمن حكماً و اخلاقاً و امثال سائرة مرتب على الحروف المعجمة.

(١٤)

ايمان أبي طالب

تأليف علي بن حمزة التميمي البصري الكوفي الحنبلي

بحث فيه شخصية أبي طالب والد الامام × مع شواهد من شعره و كلامه و قد قال فيه:

«و كل من زعم أن اباطالب مات كافراً فهو يبغض ابنه علياً» يوجد بمكتبة الآثار القديمة

بيغداد، مع خمسة عشر مخطوطاً لي، بعثها علي الأب انستاس الكرملي عام ١٣٥٤ هـ.

١ اين نسخه فعلاً در موزه عراق نکه داری ميشود. مشخصات کامل نسخه در مخطوطات الأدب في المتحف العراقي ص ٥٧ اينگونه آمده است:

ايقاظ الراقدين، عبد الرحيم بن محمد علي (محمد حسين) بن عبد الكريم التستري النجفي، هي رسالة جمع فيها المؤلف جملة من الحكم والمواعظ والمنظومات والكلام البليغ رتبها على حروف الهجاء وأورد في كل حرف اثني عشرة جملة ومنظومه، فرغ منها المؤلف سنة ١٢٧٠ هـ، نسخة جيدة، كتبها علي الخاقاني سنة ١٣٤٧ هـ الرقم ١٨٠٢/١٧٩٥ ص.

(١٥)

بشارة المصطفى لشيعه المرتضى

تأليف عماد الدين محمد بن أبي القاسم بن محمد الطبرى المتوفى ٥٨٦ هـ
يقع فى سبعة عشر جزءاً وقفنا على أربعة منها فرغْتُ منه عام ١٣٥٣ هـ.

(١٦)

بلغة الرجال

تأليف الرجالى المعروف الشيخ سليمان الماحوزى الأوالى المتوفى ١١٢١ هـ،
ضبط فيه أسماء الثقات من الرجال

(١٧)

تتمه المقالات

للسيد الشريف المرتضى علم الهدى
سأل بها أستاذه المفيد وضمها الى سابقتها. فرغْتُ منها فى عام ١٣٥٦ هـ.

(١٨)

التذكرة للأصول الخمسة

تأليف الوزير صاحب بن عباد
فرغْتُ منه فى عام ١٣٥٤ هـ.

(١٩)

تشریح الأفلاک

للشيخ البهائى المتوفى ١٠٣٠ هـ.

(٢٠)

تفسير العياشى

[محمد بن مسعود العياشى]

وهى القطعة الموجودة فى مكتبتى آل الصدر وكاشف الغطاء.

مكتبة
ميرزا محمد

فصلنامه تخصصی کتابخانه‌شناسی و نسخه‌شناسی
شماره ٩٩ | بهار ١٣٩٩ | سال بیست و هشتم

(٢١)

التقىة فى علم المنطق^١

[محمد بن أبى الحسن الموسوى الرضى]

كتاب صغير الحجم، تجاوز ١٥٠ ص بقطع الربع نسخته مرتين

(٢٢)

جامع الأحاديث

تأليف أبى محمد جعفر بن أحمد بن على نزيل الرى

رتبه على الحروف، فرغت من كتابته ١٣٥٥ هـ.

(٢٣)

حياة الشاه عبد العظيم الحسنى

للووزير صاحب [بن عباد]

فرغت سنه بتاريخ ١٣٥٤ هـ.

(٢٤)

الحجج القوية فى إثبات الوصية

مجهول المؤلف

وهو من رجال القرن السابع الهجرى، نسخته مرتين، الأولى موجودة فى مكتبة الآثار، و

الثانية سرقها منى [...].

(٢٥)

ديوان التميمى

للشيخ صالح بن درويش بن الشيخ زينى التميمى المتوفى ١٢٦١ هـ.

نشرته عام ١٣٦٧ هـ مع مقدمة ضافيه و كان نشرى له بصورة سريعة و أخيراً وقفت على

عدة نسخ قابلت عليها هذه النسخة فوجدت هناك زيادات و سأقوم بنشره مرة ثانية بصورة

محققه متقنة.

١ رجوع شود به الذريعة ٤/٤٠٥ بنام «التقىة المنطقية»

(٢٦)

ديوان حجي^١

للشيخ الصالح بن مهدي بن الشيخ صالح حجي الكبير المتوفى ١٣٤٤ هـ.
كتبته عام ١٣٦٢ هـ على نسخة الشاعر، وترجمت له في ج ٤، ص ٢٧٧-٢٩٦ من هذا
الكتاب [يعنى شعراء الغري].

(٢٧)

ديوان الحاج هاشم الكعبي

كتبته على مخطوطة الخطيب الشيخ محمد حسن الدكسن وتقع في ٤٥١ ص. نشر منه
قسم الرثاء الخاص بالامام الحسن × وأهله، في المطبعة الحيدرية في النجف.

(٢٨)

ديوان الحميري

اسماعيل بن محمد المعروف بالسيد الحميري المتوفى ١٧٣ هـ.
يقع في ٤٠٥ ص، جمعته عام ١٣٥٣ هـ وكتب مقدمة ضافية على حياة الحميري و من
كتب عنه، رتبته على حروف المعجم، وشرحت مقاصده.

(٢٩)

ديوان الذهبي

بدر الدين يوسف بن لؤلؤ الذهبي المتوفى ٦٨٠ هـ
وهو الديوان الذي لا توجد له نسخة عند أحد غيري، كتبته مرتين وعلقت عليه و هيأته
للطب مع مقدمة توضح الأسباب التي جهلت كتب التراجم سيرة هذا الشاعر، وتوجد عندي
نسخة الأصل المكتوبة في عصر الشاعر.

١ ابن ديوان فعلاً در موزه عراق مي باشد. مشخصات كامل آن در مخطوطات الأدب في المتحف العراقي ص ٢٥١
اينگونه آمده است:

ديوان صالح حاجي الشيخ صالح حاج الصغير. يتضمن مجموعة من قصائد التي قبلت في مختلف الاغراض كالرثاء والتنهائي
والغزل ورتبها على حروف الهجاء، منها قصيدة في تهنئة هادي بن حسين الصانع وابن عمر جمواد بن الشيخ راضي وموسى
القريش وحسين بن علي الحكيم وغيرهم. كتبها علي الحاقاني الحميري في النجف الاشراف سنة ١٣٦٢ هـ، الرقم ٢٨٦٤، ص ٧٤.

(٣٠)

ديوان السيد حيدر الحلبي

يقع في جزئين، كتبته مرتين وقلبته من الرحوف الى الأبواب مع تحقيق و مقابلات لنسختي الشاعر و الشيخ جاسم الملا، نشرتُ الجزء الأول بصورة متقنة جاءت آية في الإبداع و الضبط.

(٣١)

ديوان السيد صادق الفحام المتوفى ١٢٠٥ هـ

يقع في جزئين، الأول في الفصيح و الثاني في الركباني، علقتُ عليه و وضعتُ على هوامشه كثيراً من حياة أعلامه و هو الآن في طريقه الى المطبعة الحيدرية.

(٣٢)

ديوان السيد عباس شبر

قاضى البصرة، نشرتُ الكثره في مجلتي «البيان»، فرغتُ من كتابته ١٣٦٢ هـ.

(٣٣)

ديوان الشيخ حسين نجف المتوفى ١٢٥١ هـ

كتبته على نسخة الاصل الموجودة عند الشيخ موسى نجف، و لا أدري بعد وفاته موجودة أم لا؟

(٣٤)

رسائل الهمداني

ميرزا محمد بن عبد الوهاب بن داود الهمداني الكاظمي

كتبتها على نسخة معالي للأستاذ صادق كمونة و هي بخط الهمداني نفسه.

(٣٥)

رجال البرقي

تأليف: أحمد بن خالد بن علي البرقي المتوفى ٢٧٤ هـ

رتبه على أصحاب النبي و الأئمة (عليهم السلام) و عقد في الخاتمة منه فصلاً عن محضر

السقيفة و ما دار فيها من شجار و حوار، كتبته بتاريخ ١٣٥٠ هـ

(٣٦)

رجال الغضائرى (قسم الضعفاء)

تأليف أبى الحسين أحمد بن حسين بن عبد الله الغضائرى المتوفى ٤١١ هـ
فرغَتْ من كتابته عام ١٣٥٣ هـ.

(٣٧)

رسالة أبى غالب الزرارى

أحمد بن محمد أبى طاهر محمد بن سليمان
أوصى بها إلى حفيده محمد بن عبد الله بن أبى غالب أحمد، فرغَتْ من كتابتها عام
١٣٥٣ هـ وهى رسالة جليله تشرح سيرة أهالى القرن الثالث للهجرة وشيئاً من تاريخ الكوفة
وعدداً من كتب آل أبى غالب.

(٣٨)

رجال الطوسى

تأليف أبى جعفر محمد بن الحسن الطوسى المتوفى ٤٦٠ هـ.
ضبط فيه اصحاب الرسول الاعظم و عددهم (٢٥٢) بضمنهم الصاحبات ٣٩ امرأة، و
استمر فى ضبط اصحاب الأئمة عليهم السلام، فبدأ بأصحاب الامام اميرالمؤمنين على × و
عددهم (٤٣٨)، ثم بأصحاب الحسن × و عددهم (٤١)، ثم بأصحاب الحسين × و عددهم
(١٠١)، ثم بأصحاب على بن الحسين × و عددهم (١٧١)، ثم بأصحاب محمد الباقر ×
و عددهم (٤٦٦)، ثم بأصحاب الامام الصادق × و عددهم (٣١٩٥)، ثم بأصحاب موسى
الكاظم × و عددهم (٢٥٧)، ثم بأصحاب على الرضا × و عددهم (٣٠٥)، ثم بأصحاب
محمد الجواد × و عددهم (١١٥)، ثم بأصحاب على الهادى × و عددهم (١٨٦)، ثم
بأصحاب الحسن العسكرى × و عددهم (١٠٠)، ثم ختم الكتاب بفصل طويل فيمن لم
يروعن الأئمة ورتبه على حروف المعجم. فرغَتْ من كتابته عام ١٣٥٢ هـ.

(٣٩)

شرح عقائد الصدوق

تأليف أبي عبد الله محمد الشيخ المفيد
فرغَتْ منه عام ١٣٥٦ هـ.

(٤٠)

شرح خطبة الشقشقيه للامام على ×

مجهول المؤلف

كتبته على نسخة نادرة بها الشيخ محمد جواد الجزائري من فلاحية الاهواز من كتب آل المشعشع، و بعد الفراغ منه استعاره منى بعض الأعلام و لم يرجعه رغم المطالبة، فاضطرت إلى نسخه مرة ثانية.

(٤١)

صحيفة الامام الرضا ×

تأليف أبي القاسم عبد الله بن أحمد بن عامر الطائى
فرغَتْ منها عام ١٣٥٣ هـ. و قد اختلف فى نسبتها لعبدالله أو لأبيه احمد، و الذى يظهر ان الكتاب لأبيه و الراوى هو.

(٤٢)

علم التجويد

مجهولة المؤلف

بحث فيه اصول القراءآت و طريقة الترجيح فى الصوت. فرغَتْ منه عام ١٣٥٣ هـ و
بضمته مثلثات قطر بالنحوى.

(٤٣)

علم الحساب

للخواجه نصير الدين الطوسى المتوفى ٦٧٢ هـ

(٤٤)

عقود الأعداد

تأليف: السيد أحمد اليمنى

وضع فيه طريقة جديد، بالنسبة لعصره - القرن الثاني عشر - وهو من النوادر.

(٤٥)

فرق الشيعة

لأبى محمد الحسن بن موسى النوبختى المتوفى ٣١٠ هـ.

نسخته ثلاث مرات. و بعد فراغى من الثالثة عام ١٣٥٤ هـ أهدها إلى ناشره المستشرق الألمانى "هلموت ريتير" مطبوعاً بمطبعة الدولة فى استانبول ضمن سلسلة مطبوعات الاسلاميه.

(٤٦)

الفرق و التواريخ

ينسب للإمام الغزالى محمد بن محمد

و قد كتب على نسخة الأصل منه، غير أن الصحيح و ما جاء فيه يعرب عن أنه ليس للغزالى. فقد نقل حوادث تتأخر عن وفاته بسبعين سنة، و انما هو لرجل يمانى اسمه محمد بن محمد و يعرف بالغزالى.

تبسط فى ذكر الفرق و عقائدها و خاصة فى الاسماعيلية، فقد استوعب ذكرهم ثلث الكتاب، و فيه حوادث و عرض للوقائع و منها وقعة القرامطة و وصف غاراتهم على البصرة و العراق. و كانت نسخة الأصل المخطوطة فى القرن السابع، بحيازة الإمام السيد أبو الحسن الاصفهانى و قد نسخ عليها صاحب الحصون و على الأخيرة رسمنا مخطوطتنا، غير أن نسخة الأصل باعها بعد موته، ولده آغا حسين الاصغر ضمن كتب والده، على جلاله شاه ايران محمد رضا بهلوى و الشاه بدوره و صفها فى مكتبة خراسان و وقفتُ عليها و قابلتُ مخطوطتى عند زيارتى لخراسان عام ١٣٧٥ هـ، و أخيراً أخذت عليها صورة فوتوغرافية.

مركز الدراسات والبحوث
الاسلامية والدراسات
الاجتماعية

فصلنامه تخصصى كتابخانه‌ها و نسخه‌شناسى
سال نهمين و هشتمين شماره ٩٩ بهار ١٣٩٩

(٤٧)

فهرست الطوسی

لأبي جعفر الطوسي [محمد بن الحسن]

ضبط فيه أسماء المصنفين وكتبهم من الأصول. فرغ من كتابة النسخة الأولى عام ١٣٤٨ هـ وهي موجودة في مكتبة الآثار القديمة ببغداد. أما الثانية فهي بتاريخ ١٣٥٠ هـ وموجودة ضمن كتبي. وقد سبق أنه طبع في كلكتا ثم بعد هذا التاريخ طبع في المطبعة الحيدرية في النجف.

(٤٨)

في الرد على من جَوَز السهو على النبي |

تأليف الشيخ المفيد [محمد بن محمد بن نعمان]

(٤٩)

في الرد على من يقول بأن شهر رمضان لا ينقص أبداً

تأليف [الشيخ] المفيد [محمد بن محمد بن نعمان]

(٥٠)

فهرست منتجب الدين القمي

في الرجال، وضعه كذيل على معالم العلماء لابن شهر آشوب.

(٥١)

كتاب أبي سعيد عباد العصفري

من الأصول الإسلامية برواية موسى بن بن هارون التلعكبري.

(٥٢)

كتاب جعفر بن محمد بن شريح الحضرمي

برويته عن حميد بن شعيب السبعي، و عبد الله بن طلحة النهدي وأبي الصباح الكتاني و ذريح بن يزيد المحاربي، و الجميع برواية أبي محمد هارون بن موسى التلعكبري فرغ منه عام ١٣٥٥ هـ.

(٥٣)

كتاب حسين بن عثمان بن شريك

بروايته عن الامام الصادق × وهو من الاصول الاربعمأه. فرغْتُ من كتابته عام ١٣٥٥ هـ.

(٥٤)

كتاب خلاد السندی

من الأصول الاسلامية التي رجع اليه كافة الرواة.

(٥٥)

كتاب زيد النرسی

برواية هارون التلعكبري وهو من الاصول الاسلامية التي وجهت رجال الحديث وأوقفتهم على صحاح الاخبار وصادق الرواية.

(٥٦)

كتاب سلام بن أبي عميرة

ايضاً من الأصول، فرغْتُ منه عام ١٣٥٥ هـ.

(٥٧)

كتاب عاصم بن حميد الحنات

برواية أبي القاسم حميد بن زياد بن هوار وهو من الاصول الاربعمأه، فرغْتُ منه ١٣٥٥ هـ.

(٥٨)

كتاب عبد الله بن يحيى الكاهلي

من الأصول الاسلامية.

(٥٩)

كتاب عبد الملك بن حكيم

احد مراجع رجال الحديث.

(٦٠)

كتاب المثنى بن الوليد الحنات

ايضاً من الأصول المهمة.

(٦١)

كتاب محمد بن المثنى الحضرمي
من الأصول الأربعة، مبسط.

(٦٢)

متشابه القرآن

للمحافظ ابن شهر آشوب المازندراني (محمد بن علي)
يقع في جزئين ضخمين، وضعته علي الطريقة التي طبعوه عليها أخيراً في إيران و اعترافاً
بما جناه من ثمر أهدي الناشر إلى نسخة موقعة بالاعتراف.

(٦٣)

المبسوط

تأليف: الشيخ عبد النبي الجزائري المتوفى ١٠٢٠ هـ
ووضع له مقدمة في حياة المؤلف و وصف الكتاب، و قد وقف عليه الأستاذ محمد كاظم
الكتبي، فنشره طبق المخطوطة و الوضع عام ١٣٧٢ هـ.

(٦٤)

مجموع أدبي

[مؤلف مجهول]

سجلت فيه طائفة الأعلام الشعراء مع تراجمهم و نوادر شعرهم، من المتقدمين و المتأخرين
فرغ من عام ١٣٤٩ هـ.

(٦٥)

مختصر سيرة للأمين المأمون

تأليف: محمد بن محمد بن محمد اليعمرى المعروف بسيد الناس.

(٦٦)

المسألة الكافية في توبة الخاطية

للشيخ المفيد [محمد بن محمد بن نعمان]

و هو مفقود عثرنا على قطعة كبيرة منه و فيها تتمه الكتاب السابق [وقفه الجمل].

(٦٧)

المسائل العكبرية

الشيخ المفيد [محمد بن محمد بن نعمان]

أجاب بها الحاجب على أسئلة بعث بها إليه من عكبرا وفيها امور كلامية جدلية مهمة.

(٦٨)

المسائل المهتائيات

و هي التي سأل بها المهتأ بن سنان بن عبد الوهاب، استاذة جمال الدين أبي منصور الحسن بن يوسف بن علي بن المطهر المعروف بالعلامة الحلبي المتوفى ٧٢٨ هـ. فرغ من الإجابة عليها سنة ٧١٧ هـ وفي ضمنها اسئلته لولده فخر المحققين و أجوبتها، و فرغت من كتابته عام ١٣٥٤ هـ على نسخة مخطوطة في عصر العلامة، يملكها السيد محمد باقر حفيد السيد كاظم اليزدي و قد باعها في حينها بالقاهرة.

(٦٩)

المسائل الميفارقيات

[للسيد مرتضى علم الهدى]

أجاب فيها على اسئلة وردت إليه من ميفارقين^١ و هي تخص الدين و فلسفة التشريع.

(٧٠)

مصادفة الأخوان

تأليف الشيخ الصدوق، محمد بن علي بن موسى بن بابويه القمي المتوفى ٣٨١ هـ. في الأخلاق و التوجيه النفسى، فرغت من كتابته ١٣٥٤ هـ.

(٧١)

معالم العلماء

تأليف الحافظ محمد بن علي الشهير بابن شهر آشوب المازندراني المتوفى ٥٨٨ هـ.

١ ايشان خود در اينجا اين حاشيه را نگاشته اند: مدينة بديار بكر، قال ياقوت في معجم البلدان ج ٨، ص ٢٦٤: قالوا سميت بميا بنت لأنها اول من بناها و فارقين هو الخلاف بالفارسية، يقال له بارجين، لأنها كانت احسنت خندقها، وقيل ما بني منها بالحجارة فهو بناء انوشروان بن قياز، وما بني بالاجر فهو بناء الرولر.

نَسَخَتْهُ ثلاث مرّات، وصفه كذيل على فهرست الشيخ الطوسي. فرغَتْ عام ١٣٥٢ هـ من
النسخة الثالثة، وقابلتها على ثمانية نسخ.

(٧٢)

معرفة المهر

للشيخ المفيد [محمد بن محمد بن نعمان].

(٧٣)

مغالطة الجذر الأصم

للمحقق ملا جلال الدواني المتوفى ٩٠٧ هـ.

بناءً على قاعدة من قال: كل كلامي كاذب فهو اخبار، هذا صادق فيه أم كاذب، نادر
الوجود.

(٧٤)

المقالات في الفرق ما بين الفرق

تأليف محمد بن محمد بن نعمان العكبري المعروف بالشيخ المفيد البغدادي المتوفى
٤١٣ هـ

وهو كتاب جليل يصور تقدم الرأي عند المؤلف، غير أن للعقيدة أثر كلي في هذه الآراء.
فرغَتْ منه عام ١٣٥٦ هـ.

(٧٥)

المقدمة في الاصول

تأليف الشريف المرتضى [علي بن حسين علم الهدى]

فرغَتْ منه عام ١٣٥٤ هـ.

(٧٦)

المقنع

تأليف علي بن الحسين الشريف المرتضى المتوفى ٤٣٦ هـ.

فرغَتْ من كتابته عام ١٣٥١ هـ، بحث فيه موضوع الامامة على ضوء العقل و النقل، صنعه

للوزير المغربي الحسين المتوفى ٤١٨ هـ.

(٧٧)

منيع الحياة في جواز تقليد حجية المجتهد من الأموات

للسيد نعمة الله الجزائري المتوفى عام ١١١٢ هـ.

نسخته بمرتين، و من الصدف عندما فرغت من كتابة النسخة الثانية قامت معركة بين الأخباريين والأصوليين في البصرة، عام ١٣٤٨ هـ. طبع على اثرها ببغداد بمطبعة النجاح.

(٧٨)

منظومة الشيخ محمد الحر العاملي المتوفى ١١٦٢ هـ

في النبي و الأئمة للاثني عشر عليهم السلام في اكثر من ألقى بيت. فرغت منها عام ١٣٤٩ هـ.

و قد ضبط فيها النصوص التاريخية بمختلف الروايات.

(٧٩)

منظومة في علم الشطرنج

لناظمها الشاعر السيد مهدي ابوطالب البغدادي المتوفى ١٣٢٩ هـ.

و قد نشرتها ضمن ترجمتي له في هذا الجزء [شعراء الغرى ج ١٢ ص ١٧]

(٨٠)

منظومة في الموارث

[تأليف الشيخ الحر العاملي محمد بن حسن]

و فيها أجاد في توضيح النصوص الشرعية.

(٨١)

ميزان العقول في علم المنطق

تأليف محمد بن يونس الحميدى الربعى المتوفى ١٢٣٥ هـ.

ترجمت له في ج ١٠، ص ٢٥٨ - ٢٨٤. شرح فيه حاشية ملا عبد الله، يقع في جزئين،

الجزء الأول في ٤٦٥ ص و الثاني ٤٨٣ ص. فرغت عام ١٣٤٨ هـ عند ما كنت أناقش في

الحاشية.

(٨٢)

نوادير الأثر في علي خير البشر

تأليف أبي جعفر ابن قولويه القمي^١، نسخته مرتين، عام ١٣٥٣ هـ.

(٨٣)

نوادير علي بن أسباط

وهو من الاصول الاربعمئة

(٨٤)

نسمة السحر فيمن تشيع و شعر

تأليف ضياء أبي اسحاق يوسف بن يحيى الصنعاني اليماني المتوفى ١١٢١ هـ. يقع في مجلدين، كتبت الأول منه عام ١٣٥٦ هـ مع تعليقات وضعت عليه، أما الثاني فلم يتح لي الظرف فرصة، حيث قمت بحل مشاكل زراعيه لوالدي، استمرت أربع سنوات فقدت اكثر زمانها. رتبته علي حروف المعجم، ابتداء في الاول من الهمة الى آخر الضاد المعجم.

(٨٥)

وقعة الجمل المسمى ب (النصرة لسيد العشرة في حرب البصرة)

تأليف الشيخ المفيد [محمد بن محمد بن النعمان].

وهو أبرز كتاب في الإسلام تبسط في وصف هذه الواقعة و أثبت نصوصها و ما دار بين الفريقين من زجل و رجز. فرغت منه عام ١٣٥٥ هـ. نشرته المطبعة الحيدرية مرتين.

منابع

جمع پریشان، رضا مختاری، قم، نشر دانش حوزه، ١٣٩١.

الذريعة الى تصانيف الشيعة، شيخ آقا بزرگ تهراني، تهران، كتابخانه اسلاميه، ١٣٨٧ ق،

ج ٢٦.

شعراء الغري، علي خاقاني، قم، كتابخانه آيت الله مرعشي نجفي، ١٤٠٨ ق.

١ نام صحيح وي "جعفر بن احمد بن علي القمي الرازي" است. (مراجعه شود به : الذريعة ج ٢٤، ص ٣٤٣)

- فهرس اعلام الذريعة الى تصانيف الشيعة، علينقى منزوى، تهران، دانسگاه تهران، ١٣٧٧،
٣جلد.
- منخطوطات المكتبة العباسية فى البصرة، كمال يوسف الحوت، بيروت، عالم الكتب،
١٤٠٧ق.
- معجم رجال الكفر و الأدب فى النجف، دكتر محمدهادى امينى، نجف، ١٣٨٤ ق.
معجم المطبوعات النجفية، محمدهادى امينى، نجف، مطبعة الاداب، بى تا.
معجم المؤلفين العراقيين، كوركيس عواد، بغداد، مجمع العلمى العراقى، ١٩٦٩ م.
معجم المؤلفين و الكتاب العراقيين، صباح نورى المرزوك، بيت الحكمة للاعلام والنشر،
٢٠٠٢ م.
- معجم مورخى الشيعة، عبدالحميد صائب، قم، مؤسسة دائرة معارف الفقه الاسلامى،
١٣٨٢.
- المنتخب من اعلام الفكر و الأدب، كاظم العبود الفتلاوى، بيروت، ١٤١٩ ق.
موسوعة اعلام العراق فى القرن العشرين، حميد المطبعى، بغداد، دارالشئون الثقافية
العامة، ١٩٩٥ م.